

Linguistical-Stylistic Analysis Of The Phenomenon Of Gradation In Poetic Speech

Mamaziyayev Oblaberdi Khudoberganovich

Kokand University

Teacher of the Department of World Languages, PhD

e-mail: omamaziyayev77@gmail.com

Abstract

The main purpose of this study is to deeply study the linguistic and stylistic features of the phenomenon of gradation in Uzbek and world poetic speech, its structural, semantic and pragmatic aspects. The study seeks to prove that gradation is not only an artistic decoration, but also an important compositional and semantic mechanism that shapes the content, rhythmic structure and emotional expressiveness of the poem. The study used comparative-typological, descriptive-analytical, contextual and semantic analysis methods. As a material, examples from the poetic works of Uzbek (Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Chulpon, Gafur Ghulom) and foreign (Alexander Blok, Charles Baudelaire) poets were analyzed.

Keywords: gradation, climax, anticlimax, poetics, linguistic stylistics, syntactic parallelism, semantic intensity, Uzbek poetry.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi o'zbek va jahon poetik nutqida gradatsiya xodisasinging lingvo-stilistik xususiyatlarini, uning struktural, semantik va pragmatik jihatlarini chuqur o'rganishdan iborat. Tadqiqot shuni isbotlashga intiladiki, gradatsiya nafaqat badiiy bezak, balki she'r mazmuni, ritmik tuzilishi va emotsional ta'sirchanligini shakllantiruvchi muhim kompozitsion va semantik mexanizmdir. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, deskriptiv-tahliliy, kontekstual va semantik tahlil usullaridan foydalanilgan. Material sifatida o'zbek (Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Chulpon, G'afur G'ulom) va xorijiy (Aleksandr Blok, Charles Baudelaire) shoirlarning she'riy asarlaridan olingan misollar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gradatsiya, klimaks, antiklimaks, poetika, lingvostilistika, sintaktik parallelizm, semantik intensivlik, o'zbek she'riyati.

Kirish

Poetik nutq – bu tilning eng murakkab, zichlashgan va ko'p qatlamli funktsional uslubidir. Unda har bir so'z, har bir sintaktik konstruktsiya ma'lum bir badiiy maqsadga xizmat qiladi va nutqning umumiy estetik ta'sirini shakllantirishda ishtirok etadi. Badiiy san'atlar (tropalar va figuralar) ushbu maqsadni amalga oshirishning asosiy vositalaridir. Ulardan biri – **gradatsiya** (lot. *gradatio* – “bosqichma-bosqich ko'tarilish”) – mazmunan bir-biri bilan bog'langan leksik birliklarning kuchayish yoki zaiflashish tartibida joylashtirilishiga asoslangan sintaktik-stilistik figura hisoblanadi.

Gradatsiya hodisasi haqida ilmiy adabiyotlarda qisman yoritilgan bo'lsa-da,

uni lingvistik, semiotik va kognitiv jihatlardan chuqur o'rganish, ayniqsa, o'zbek tilining poetik matnlarida uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu tadqiqotning **nazariy**

ahamiyati gradatsiyani til birliklarining oddiy qatoridan ko'ra murakkabroq – semantik, struktural va pragmatik xususiyatlariga ega bo'lgan hodisa sifatida o'rganishda namoyon bo'ladi. Tadqiqotning **amaliy ahamiyati** she'riy matnlarni tahlil qilish, adabiy tanqid va badiiy tarjima sohalarida, shuningdek, til va adabiyot o'qitish metodikasida qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqotning **magsadi** – o‘zbek va jahon poetikasida gradatsiya xodisasining funktsional xususiyatlarini aniqlash va tizimli tahlil qilishdan iborat. Shu bilan birga, quyidagi **vazifalar** belgilandi:

1. Gradatsiyaning nazariy asoslarini va uning asosiy turlarini (klimaks va antiklimaks) ko‘rib chiqish.
2. Ushbu xodisaning turli darajalarda (leksik, sintaktik, semantik) namoyon bo‘lishini o‘rganish.
3. O‘zbek va xorijiy shoirlarning asarlaridan misollar keltirib, gradatsiyaning badiiy funktsiyalarini aniqlash.
4. Gradatsiyaning boshqa badiiy san’atlar (parallelizm, takror, antiteza) bilan o‘zaro munosabatini ko‘rsatish.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotning metodologik asosini **lingvostilistik tahlil** tashkil etadi, uning doirasida quyidagi usullar qo‘llanildi:

- **Deskriptiv usul:** Gradatsiya hodisasini uning tarkibiy qismlari, turlari va xususiyatlariga ko‘ra tavsiflash.
- **Qiyosiy-tipologik usul:** O‘zbek va xorijiy she‘riyatidagi gradatsiya misollarini solishtirish, ularning o‘xshashlik va farqlarini aniqlash.
- **Kontekstual tahlil:** Gradatsiyani mustaqil hodisa sifatida emas, balki butun poetik matn kontekstida, uning mazmuni va g‘oyasi bilan bog‘liq holda o‘rganish.
- **Semantik tahlil:** Gradatsiya tarkibiga kiruvchi leksik birliklarning ma‘noviy o‘zaro munosabatini va ularning intensivlik darajasini tahlil qilish.

Tadqiqot materiali sifatida XX-XXI asr o‘zbek va jahon she‘riyatining namoyondalari (masalan, Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom; Aleksandr Blok, Charles Baudelaire) asarlaridan olingan misollar tahlil qilindi.

Natijalar va Muhokama.

Gradatsiya – bu bir nechta ketma-kel keluvchi so‘z, ibora yoki gap bo‘laklarining semantik jihatdan kuchayish (*klimaks*) yoki zaiflashish (*antiklimaks*) tartibida

joylashuvdir. Uning asosiy vazifasi – hissiyotning kuchayishi, harakatning tezlashishi, fikrning rivojlanishi yoki, aksincha, ularning susayishi, pasayishi taassurotini yaratishdir.

- **Klimaks:** Bu gradatsiyaning eng keng tarqalgan turi bo‘lib, unda har bir keyingi a‘zo oldingisiga nisbatan semantik jihatdan kuchliroq, og‘irroq yoki muhimroq bo‘ladi. Bu hissiyotning avj olishi, voqeaning hal qiluvchi bosqichiga yaqinlashish tasviriga xizmat qiladi.
- **Antiklimaks:** Klimaksga teskari hodisa bo‘lib, unda semantik intensivlik yuqoridan pastga qarab pasayib boradi. Antiklimaks ko‘pincha kinoya, hazil, satira yoki ma‘lum bir kayfiyatning susayishini, umidsizlikni ifodalash uchun ishlatiladi.

2.2. Gradatsiyaning Qurilish Darajalari va She‘riy Misollar.

Gradatsiya turli til darajalarida namoyon bo‘lishi mumkin.

A. Leksik Gradatsiya.

Bu turda gradatsiya bir-birini semantik jihatdan kuchaytirib boruvchi so‘zlar qatori shaklida namoyon bo‘ladi.

Misol 1:

**Bir chechak emas,
Guliston bo‘ldim,
Guliston emas,
Vatan bo‘ldim!**

Bu misol gradatsiyaning nodir namunasi. Shoir obrazni asta-sekin kengaytirib va mazmunan muhimlashtirib boradi: **chechak** → **guliston** → **Vatan**. Har bir keyingi bosqich oldingisidan mazmunan kattaroq, ulug‘roq va muqaddasroq tushunchani ifodalaydi. Bu yo‘l bilan shoir ayolning shaxsiy go‘zalligidan uning mehnatsevarligi, undan ham ulug‘roq – Vatan muhabbatiga olib chiqadigan murakkab rivojlanish yo‘lini ko‘rsatadi. Bu yerda gradatsiya she‘rning asosiy g‘oyasi – vatanparvarlik hissini ifodalashning eng kuchli vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Misol 2:

Bu – qorong‘ulik, sovuqlik, tashnalik, hasrat!

Bu misolda ham leksik gradatsiyani ko‘rish mumkin. Lirik qahramonning ichki azobi tasvirlari kuchayib boradi: fizik sezgilar (**qorong‘ulik, sovuqlik**) psixologik azobga (**tashnalik, hasrat**) aylanadi.

B. Sintaktik Gradatsiya.

Bu turda gradatsiya bir xil grammatik shakldagi (parallel) konstruktsiyalarning takrorlanishi orqali yaratiladi. Bu takror nutqqa ritm va dinamika bag‘ishlaydi.

Misol 3:

**Yugurayapman, yugurayapman,
yugurayapman,**

Ko‘raman: chiroqlar yonayotir uzoqda...

Bu yerda fe‘lning uch marta takrorlanishi harakatning davomiyligini, lirik qahramonning charchog‘ini va ma‘qsadsizligini ta‘kidlaydi. Takror gradatsiyaning bosqichini emas, balki holatning intensivligini ifodalaydi.

C. Semantik Gradatsiya. Bu eng murakkab turi bo‘lib, unda butun she‘r bo‘stixi yoki bir nechti misra gradatsiya printsiplari asosida quriladi. Fikr yoki obraz bir bosqichdan ikkinchisiga o‘tib, rivojlanadi.

Gradatsiyaning Boshqa Stilistik Figuralar bilan Aloqadorligi

Gradatsiya ko‘pincha mustaqil holda emas, balki boshqa badiiy san‘atlar bilan birgalikda qo‘llaniladi.

- **Takror (Anafora/Epifora):** Takror gradatsiyaning asosiy mexanizmlaridan biridir. Yuqoridagi Aleksandr Blok misolida anafonik takror gradatsiyani ta‘minlaydi.
- **Parallelizm:** Sintaktik gradatsiya deyarli har doim parallel konstruktsiyalarni talab qiladi.
- **Antiteza:** Ba‘zan gradatsiya qatori ziddiyatli tushunchalarni (yaxshi – yanada yaxshi – eng yaxshi) o‘z ichiga olishi mumkin.

Xulosa

Shunday qilib, gradatsiya – bu poetik nutqning muhim kompozitsion va semantik mezonlaridan biri bo‘lib, u she‘rga struktural

mustahkamlik, semantik intensivlik, dinamik ritm va chuqur emosional-mazmuniy to‘lqinlanish bag‘ishlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek she‘riyatida gradatsiya, bir tomondan, universal lingvostilistik qonuniyatlar asosida, ikkinchi tomondan, milliy og‘zaki poetik an‘analar (dostonlardagi qiyoslar va takrorlar) ta‘sirida shakllangan. U shoirlarga hissiyotlarning nuanalarini, fikrlarning rivojlanish yo‘lini, tasvirlarning kengayishini ifodalash imkoniyatini beradi.

Gradatsiyani tahlil qilish nafaqat she‘rning badiiy qadrini anglash, balki uning mazmuniy chuqurligini tushunish, lirik qahramonning ichki olamiga singib borish uchun kalit vazifasini bajaradi. Ushbu hodisani o‘rganish adabiyotshunoslik, tilshunoslik, nutq madaniyati va badiiy tarjima sohalari uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Keyingi tadqiqotlar uchun boshqa davr shoirlari (masalan, Alisher Navoiy she‘riyatida) va nasr poetikasi (nasriy she‘r, she‘riy nasr)da gradatsiyaning namoyon bo‘lish xususiyatlarini o‘rganish istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar

- Arnold, I. V. (2002). Stylistics. Modern English. M.: Flinta.
- Bally, Ch. (1909). Traité de stylistique française. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Boboev, T. (2017). O‘zbek tilining stilistikasi. Toshkent: Akademya.
- G‘ulomov, A., & Sarimsakov, B. (1991). Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi.
- Qorayev, S. (2010). Badiiy matn lingvostilistikasi. Toshkent: Fan.
- Tynyanov, Yu. N. (1924). The Problem of Verse Language. Leningrad.
- Vohidov, E. (1987). She‘rlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.